

UDK 821.163.6.09-1:821.163.4.09-1

Aleksander Bjelčevič

Filozofska fakulteta v Ljubljani

CEZURA V SLOVENSKEM IN SRBOHRVAŠKEM VERZU¹

Cezura (pojem, ki je ožji od pojma »verzna dvodelnost«) je v silabičnem in silabotoničnem verzu stalna medbesedna meja za vedno istim zlogom v verzu. Pogosto sovpada z mejo med naglasnimi enotami, znotrajverzne skladenjske meje pa so na cezuri pogostejše kot drugod v verzu. Cezura torej ni pavza. Nobena druga konstantna lastnost za cezuro ni obvezna; zevgma pred cezuro, tonska konstanta pred cezuro ipd. so možni, ne pa nujni spremljevalni pojavi.

In syllabic and syllabotonic verse caesura (a concept narrower than the concept of »bipartition of verse«) is a consistent break between two words that follows the same syllable in a verse. It often coincides with a break between stress units. Syntactic boundaries within a verse fall more often on caesura than on other parts of the verse. Hence a caesura is not a pause. No other constant feature is obligatory for caesura, e.g., zeugma or tone constant before caesura, etc., are possible, but not obligatory parallel phenomena.

Mnogi zahodni literarni teoretiki razlagajo cezuro kot ali pavzo ali krepkejšo skladenjsko mejo ali »potential break« ipd. (med zadnjimi npr. Tsur 1998, pri nas B. A. Novak), ki lahko stoji kjerkoli sredi verza. V vseh slovanskih silabičnih in silabotoničnih verzifikacijah pa je cezura meja med dvema besedama, ki se za določenim zlogom pojavlja v vsaki vrstici pesmi oz. mnogih pesmi (mislim, da tudi v francoskem verzu ni dosti drugače). Recimo, v slovenskem trohejskem desetercu in srbohrvaškem (odslej shr.) asimetričnem desetercu s cezuro za 4. zlogom je prav v vsaki vrstici za četrtim zlogom konec besede. Pavza ali skladenjska meja za 4. zlogom pa je redka in se lahko pojavlja tudi drugod v verzu, na primer (cezuro označujem s /): »Ljubi sosed / ti naš, Ferenc Tahič«, »Bogme, tu je / pravo še življenje«, »Človek kmečki / in plebej – povejte!« (Aškerc: *Stava*). V citiranih primerih je cezura pač za 4. zlogom, skladenjske meje pa za 6., 2. in 7. zlogom. Res pa je, kot bomo videli, da so morebitne skladenjske meje večkrat na cezuri kot drugod znotraj verza. Pavza je torej lastnost enega stavka/verza, cezura pa lastnost cele pesmi (ne skladenjska, ampak metrična lastnost). En verz nima cezure, ima jo določeni metrični vzorec (merilo), tj. cela množica pesmi. Metričnih vzorcev v določeni nacionalni književnosti je lahko veliko, samo nekateri med njimi pa imajo tudi cezuro; kateri, se ponavadi dobro ve, ker cezura ni zapleten pojav.

Za dva različna pojma se torej uporablja isti izraz, kar ni nič narobe, toda če pomene izenačujemo, pride do nesporazuma oz. do tega, da so take analize napačne.² Pojem cezure kot stalne medbesedne meje, kakršna je v asimetričnem de-

¹ Članek je razširjena inačica referata s konference *Metrum, Rhythmus und Performanz* na fakulteti v Vechti, nekaj rezultatov pa je pod naslovom Kaj je cezura že v *Zborniku Slavističnega društva Slovenije 7. Stodvajsetletnica Ivana Cankarja in Dragotina Ketteja*, Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1997.

² Cezura ima še vsaj dva pomena: vsaka ali pa določena (v heksametru npr. za tretjo longo) besedna

setrecu, ni aplikabilen na npr. angleški jambski pentameter (oz. jambski enajsterec in deseterec J11, J10), pa tudi na nemškega in slovenskega ne,³ ker ta verzna merila nimajo ustaljenih besednih mej.

Različna pojmovanja cezure so odvisna od tega, kako si vprašanje zastavimo. Če se vprašamo, na čem temelji dvodelnost shr. junaškega deseterca ali poljskega trinajsterca, imamo odgovor: na stalni medbesedni meji. Vprašanje o dvodelnosti nesilabičnih meril, kakršen je npr. naglasni verz (t. i. doljnik), pa da drugačen odgovor: morebitna dvodelnost ni silabična, ampak je označena ali intonacijsko ali s pogosto mejo med besednimi zvezami (tako nekako je pojmoval Prešernov naglasni četverec Tone Pretnar v monografiji *Prešeren in Mickiewicz*). Dvodelni verz postane cezurni verz v ožjem smislu le takrat, ko ima na tem središčnem »vozlu« vedno ali skoraj vedno tudi besedno mejo. Dvodelnost je širši pojem, cezura ožji. Posebej zanimiva je dvodelnost, ki nastane s spajanjem različnih verznihih meril (tako nekako razumejo svoj endekasilabo Italijani: 5+7 in 7+5). Murn je z ljudskim petercem –UU–U oz. z simetričnim desetercem –UU–U/–UU–U (ki pa ga ne gre zamenjavati z adonijem) eksperimentalno tako, da je peterec v pesmi *Kak sramežljivo prečudovita* (ZD 1: 178) postavil na začetek vsakega verza, za njim pa ali enak peterec ali pa eno- ali dvostopični amfibrah – ali pa nič, namreč v primeru, ko je cezurni deseterec razlomil na dva dela:

		št. iktov	rima
Kak sramežljivo prečudovita,	–UU–U / –UU–U	4	a
lepa si danes, devica!	–UU–U / U–U	3	x
Ah, tu ostani, tesno privita,	–UU–U / –UU–U	4	a
v duši premisli to ljubo dejanje	–UU–U / U–UU–U	4	x
včeraj in danes –	–UU–U	2	x
gledi tam lehe!	–UU–U	2	b
Koliko vzgonov v njih, koliko vzmetov ...	–UU–U / U–UU–U	4	c
srce si prosi utehe,	–UU–U / U–U	3	b
koliko misli prej, koliko sklepov!	–UU–U / U–UU–U	4	c

meja znotraj stopice (besedna meja na meji stopic je diereza); vsaka besedna meja znotraj verza. Ampak ta dva ne povzročata težav.

³ 188 verzov iz Tennysonove pesnitve *Morte d'Arthur* kaže, da so BE meje rahlo pogostejše za neparnimi, tj. šibkimi zlogovnimi položaji (rezultati so v odstotkih)

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
86.2	75.5	89.4	69.7	86.7	69.2	88.3	67.2	89.3	0

V nemških pa je, kolikor sem opazil, močna tendenca k postavljanju medbesedne meje za 5. zlog (za 4. pa je nekakšna »pauza«), pri čemer pogosto pada med klitiko in njeno gostiteljico – »Ich bin's gewohnt, den / Kopf recht hoch zu tragen« (Heine). Kadar ni za 5., pa je pogosto za 7. zlogom – »Ich würde nicht die Augen / niederschlagen«. 112 verzov iz Goethejeve *Zueignung* (1815) kaže precej pogostejše meje za neparnimi zlogi – in za 4. zlogom, kar je morda ostanek stare navezave nemškega J11 na francoski »vers commun«:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
91.6	47.3	84.8	79.5	92.9	51.8	92.0	48.0	57.0	0

Slovenski in hrvaški enajsterec bosta obravnavana v nadaljevanju.

Če 5. in 6. verz interpretiramo kot polverza t. i. simetričnega deseterca, bi deseterc na njunem mestu dal pravilno in simetrično obliko 4 3 4 4 4 3 4 z rimo *axax bcbc*.

Ob tako skopi definiciji, kot je: »cezura je stalna besedna meja za določenim položajem«, se vprašamo, ali je na cezuri še kakšna druga jezikovna konstanta ali tendenca – frazne meje, stavčne meje, višja naglašenost zlogov pred cezuro? Ali ima cezura v enakih merilih v različnih jezikih podobne lastnosti? Ali se cezuro sliši? Odgovarjal bom na primerih srbohrvaškega ljudskega deseterca in osmerca ter slovenskega trohejskega deseterca (T10), slovenskega aleksandrinca in silabičnega osmerca – merilih, ki cezuro imajo, in jih primerjal z merili brez cezure: slovenskim trohejskim osmercem (T8), brezcezurnim trohejskim desetercem, jambskim enajstercem (J11) ter proznimi fragmenti, ki po postavitvi naglasov ustrezajo T8 in J11.

1. Srbohrvaški ljudski péti deseterc

Vzemimo za primer odlomke treh pesmi: *Hasanaginice*, prvič zapisane v 18. stoletju (uporabil sem transliteriran originalni Fortisov zapis), pesem *Umro je Gorko Šušak* iz leta 1998 (Šušak je bil hrvaški obrambni minister) sodobnega guslarja Željka Šimića, sicer učitelja matematike in fizike, kot so jo zapisali novinarji časopisa *Globus*,⁴ ter pesem *Pop Milo i Dedaga Čengiç* v izvedbi Radosava Raje Vojinovića, ki sem jo zapisal in označil naglase po glasbenem posnetku iz leta 1996. Cezura je označena s poševno črto:

Što se bjeli / u gorje zelenoj?
Al-su snjezi, / al-su labudove?
Da-su snjezi / več-bi okopnuli;
Labudove / več-bi poletjeli.
Ni-su snjezi, / nit-su labudove;
Nego šator / Age Asan-Age.
on boluje / u ranama ljutimi.
Oblazi ga / mater, i sestrice;
A ljubovca / od stida ne mogla.
(...) (*Hasanaginica*, 18. stol.)

Na tisuću / i devet stotine,
devedeset / i osme godine,
trećeg svibnja / u večerne sate
žalost teška / obuze Hrvate.
Studen kamen / Herceg zemlje plaće,
proplakala / kupina i drće,
proplakao / jasen tilovina,
zaplakala / sva Hercegovina,
ko nikada do sada prije Brijeg

⁴ Za tekst se zahvaljujem Đurđi Strsglavec.

Široki tužnji bio nije.

Jer su svoga / izgubili brata
u povjesti / najvećeg Hrvata,
desnu ruku / doktor Tuđman Frane,
oj, hrvatskog/ ministra obrane,
izgubiše / sina voljenoga,
Gojka Šuška, / vođu hrvatskoga.
(...) (*Umro je Gojko Šušak*, 1998)

Hej, brda tútnje / a grádovi cúte
Zétska rája / slúti dáne slávne
Srdit Márko / zatvório púte
Od Medúna / do dnó Zéte rávne
Drhte srca / bégova i ága
Óblak s Kóma / grómolve im spréma
Álah móre / kaúrskoga vrága
Dín još tákvog / dúšmanina néma⁵
(...) (*Pop Milo i Dedaga Čengić*)

Vsak verz ima deset zlogov, besedne meje (grafična beseda = niz znakov med dvema presledkoma) so na različnih zlogovnih položajih, za 4. zlogom pa obvezno: skoraj ni verza, ki ne bi imel besedne meje za 4. zlogom (o izjemah pozneje).⁶ Še več: v desetercu je za 4. zlogom tudi obvezna meja med naglasnimi enotami NE (= naglašena beseda + morebitna klitika). *V asimetričnem desetercu je cezura torej obvezna meja med naglasnimi enotami za 4. zlogom.*

Izjeme so redke; v predvukovskem korpusu je v ok. 13000 verzih izjem za 0,4 % (Stefanović 1992; za zbirko Milmana Parryja gl. Foley 1990). Več odstopanj najdemo predvsem tam, kjer nimamo na voljo glasbenih posnetkov, ampak samo zapise na papirju. Tak primer je v *Umro je Gojko Šušak*: gre za verza »ko nikada do sada prije Brijeg/ Široki tužnji bio nije«; prvi verz je za zlog predolg, drugi nima medbesedne meje za 4. zlogom. Na zvočnih posnetkih, ki sem jih slišal, pa takih primerov ni, zato bi lahko ta odstopanja pripisal napačnemu zapisu sicer péte pesmi (kot vemo, gre v južnoslovanski epiki pravzaprav za melorecitacijo) oz. temu, da zapisovalec ni sledil izgovorjavi ali dialektu, ampak je zapisoval po pravopisu. Vzklik »Hej« (*Pop Milo i Dedaga Čengić*) se ne šteje k verznemu vzorcu, tj. verz za tem vzklikom je pravilen deseterec.

S cezuro se v južnoslovanskem desetercu vežeta še dve drugi lastnosti:

a) Prvi polverz (pa tudi drugi) se zaključuje z 2- ali večzložnimi NE, tj. 3. in 4. zlog (ter 9. in 10. zlog) pripadajo isti NE oz. za 3. (in za 9.) zlogom ni mej med NE ali pa skrajno redko; pojav imenujejo »zevgma«. Distribucijo mej med NE v 13 320

⁵ »Kom« pomeni 'visok hrib' oz. 'kum, hum', »kaur« je 'nevernik', »Din« je turški gospod. Za razlago in pomoč pri poslušanju se zahvaljujem Vladimirju Osolniku.

⁶ Tradicionalno se asimetrični deseterci, ki ima pred cezuro 4 zloge, za cezuro pa 6, zapisuje tako: 10(4+6). Obstaja pa tudi simetrični deseterci 5+5.

verzih iz 16.–18. stoletja (Stefanović 1992) ter v 1495 verzih iz zbirke Vuka Karadžića iz leta 1814 (Franičević 1957) kaže tabela 1.

b) Iz tega, da so NE pred cezuro večzložne (skrajno redko enozložne – »kršenje« zvegm) in tega, da je novoštokavski naglas neoksitoničen, je nastala metrična konvencija, da ni zlog pred cezuro nikoli naglašen (ali skrajno redko). Distribucijo naglasov na posameznih zlogovnih položajih kaže tabela 1 (gradivo je enako kot zgoraj).

Naglašenost shr. deseterca je komaj opazno trohejska, opaznejše je postavljanje besednih mej za parne zlogovne položaje (temu pravijo »trohejsko fraziranje«); gl. tabelo 1. Sicer velja shr. deseterec za silabičnega, tj. položaj naglašeni zlogov ni predvidljiv, urejen (kar je vidno že iz odlomka *Pop Milo i Dedaga Čengić*). Razmerje med številom naglasov na neparnih zlogih (pogojno rečeno »krepkih«) in številom naglasov na parnih zlogih (»šibkih«) je 2.4 : 1. To je zelo nizko, pa še to na račun tega, da 4. in 10. zlog nista naglašena. V Mažuraničevem knjižnem desetercu je ta količnik 5,4, pri Šenoi 5,3, pri Palmoviću 7,3, pri Trnskem pa kar 25,9. V Aškerčevem in Cankarjevem trohejskem desetercu je 24.8.

Kakšen pa je v desetercu razpored sintaktičnih mej, močnejših od mej med NE? Razpolagam samo s podatki za asimetrični deseterec umetne, tj. književne nepete pesmi druge polovice 19. stoletja (Vuletić 1984), podatkov o ljudskem verzju nimam. Po Taranovskem (1963) v ljudskem pétem desetercu na cezuri ni stavčnih mej, tj. ni kadence niti antikadence (melodijskega poteka Taranovski ne analizira, zanima ga le sintaksa; pa tudi pri petju v mnogih verzih ni zaznati kakšne polkadence). Na cezuri je lahko polkadenca (tj. šibka antikadenca):

»Bože mili, čuda velikoga!«

Toda polkadenca ni obvezna. Drugod znotraj polverzov se šibke sintaktične meje zelo redko pojavljajo, redko celo v knjižnem verzju. Pred cezuro redkeje kot za njo. V takih primerih cezura nekako »maskirajo«, kot v drugem verzju naslednjega citata (cit. po Taranovski 1963):

»Najposlije nože okovane,
Okovane srebrom, pozlačene«

Na splošno se cezura lahko nahaja ali na meji dveh sintagm (»Što se bjeli / u gorje zelenoj?«) ali pa na sredi sintagme (»I bijela / krila labudova«), ne pa znotraj NE, kot sem že rekel. Ko je na sredi sintagme, imamo dve možnosti: a) da je intonacijski signal za 2. ali za 6. zlogom : »Ho'te, bogu da se obrnemo«; »Okovane srebrom, pozlačene« (cit. po Taranovskem 1963); b) da je intonacijski signal samo potencialen, tj. lahko je na cezuri, lahko pa drugje (označen bo z *): »krenu * da ga * vodi po svijetu«, »i gospodske * dare * dijeliše«. (Za take primere prevaranega pričakovanja uporablja Taranovski klasični izraz »prekoračenje cezure«.) Taranovski je preštel 1000 ljudskih desetercev in ugotovil, da je na cezuri intonacijski signal realiziran v 95 % verzov, da je potencialen (primer b) v 4 % in izključen (primer a) v 1 % verzov.

2. Srbohrvaški književni trohejski deseterec 19. stoletja

Književne imitacije ljudskega deseterca so v naglaševanju bolj trohejske, v razporeditvi besednih mej pa so blizu ljudskemu verzu (tabela 2). Predvsem ohranjajo 100 % mejo med NE za 4. zlogom in zevgmo (odsotnost mej za 3. zlogom), kar kaže na izjemno močan vpliv ljudskega pétega deseterca. (V slovenskem, trohejskem desetercu tega ni, ker poznamo Slovenci jugoslovansko epiko večinoma iz knjig, ne pa iz žive izvedbe. O tem pozneje.) Podobno velja za književne variante ostalih ljudskih vzorcev, npr. za dvanajsterec in osmerek: oba sta nekoliko bolj trohejska in ohranjata tipične lastnosti shr. cezure (obvezna NE meja, zevgma, nenačlenost zloga pred cezuro, grupiranje znotrajverznih skladenjskih mej na cezuri).

Književni trohejski deseterec je v razporeditvi skladenjskih mej znotraj in na koncu verza svobodnejši od ljudskega. Meritve (Vuletić 1984) kažejo tole distribucijo povednih mej (od pike do pike), stavčnih mej v povedi in samostojnih stavčnih delov (v %):

znotraj 1. polverza	na cezuri	znotraj 2. polverza	na klavzuli
0	27,1	0,5	98,2

Meje na cezuri so v 10 % medstavčne, v 17 % pa so to meje med samostojnimi stavčnimi deli. Sintaktične meje so na klavzuli skoraj obvezne, znotraj verza pa se pojavljajo v 27,5 % verzov – te tendirajo na cezuro. Skladenjske meje na cezuri so v 91 % šibkejšje od tistih na cezuri, močnejše v 3 %, v 6 % pa so na cezuri in klavzuli meje istega reda.

3. Slovenski trohejski deseterec (T10) 19. stoletja

V slovenski ljudski pesmi ni asimetričnega deseterca (razen v belokranjskih uskoških pesmih; gl. Terseglav 1996). Srbohrvaške deseterske pesmi so slovenski pesniki prevajali v trohejski deseterec (T10). Aškerc, navajen tega, da so verzi ali jambski ali trohejski ali amfibraški ipd., je (v članku o ruskih narodnih pesmih) jugoslovanski deseterec imenoval trohejskega (zato ker so, kot že rečeno, »krepki« položaji v ljudskem desetercu dva- do trikrat pogosteje naglašeni kot »šibki«; v hrvaški knjižni poeziji je to poskočilo na šestkrat in več, v našem T10 pa na kar 25-krat). V Kranjski čbelici T10 še ni imel cezure, pozneje pa že; po drugem desetletju 20. stoletja pa so recimo prevodi Njegoševega *Gorskega vijenca* spet brez cezure. V T10 so pisali tudi izvirne pesmi, predvsem knjižne epe. Trohejski deseterec se je torej pri Slovencih pojavil predvsem s prevodi shr. deseterskih pesmi.

Shr. deseterec in slovenski T10 se glede na cezuro nekoliko razlikujeta: pri slovenskem je nujni pogoj za cezuro le stalna (ok. 100 %) meja med besedami (BE).

Življenje

moje – z neba / zvezde padajoče.

Iščem pot in / hodim v mrak iz mraka.

Kakor jadro / sem, ki k bregu hoče

se vrniti / in zastonj na veter čaka.

(Alojz Gradnik, 1916)

Če označim zlog s piko, mejo med besedami pa s črtico, dobim za 20 trohejskih verzov neke Aškerčeve pesmi tole sliko – za 4. zlogom je neprekinjena črta:

.l. .l.l.l.l. . .	.l. .l. .l. . .
.l. .l.l.l. . . .	.l. .l.l. .l.l. .
.l.l.l.l.l.l.l. . .	.l. .l.l. .l. . .
.l. .l.l. .l. . .	.l. .l.l. .l. . .
.l. .l.l. .l. . .	.l. .l.l. .l. . .
.l. .l.l. .l. . .	.l. .l.l.l. .l. . .
.l. .l.l.l.l. . .	.l.l. .l.l. .l. . .
.l.l. .l.l. .l.l. .	.l.l. .l.l.l.l. . .
.l.l. .l. .l. .l. .	.l. .l.l. .l. . .
.l. .l. .l. .l. . .	.l. .l.l. .l. . .

Razlike (gl. tabelo 3): za 4. zlogom ni stalne meje med NE, kot v shr. desetercu – pri nas cezura lahko loči klitiko od jedra: »Iščem pot **in / hodim** v mrak iz mraka« (napram »se vrniti / **in zastonj** na veter čaka«), »Kakor **jadro / sem**, ki k bregu hoče« (Gradnik), »Ali, **čujte/ me**, sinovi moji«, »Solza vam **ne/ kane** iz očesa« (Aškerc). Takih verzov je kar ena petina. Za 3. zlogom je meja med NE lahko prisotna (sicer samo v 2,6 % verzov), tj. ni zvegmje. 4. zlog je lahko naglašen, toda skoraj nikoli z oksitonično večzložnico, ampak večinoma z enozložno besedo in ponavadi tako, da sta oba sosednja ikta tudi naglašena: »V plemski **stán vsé / sêlo** povišujem«, »Vse za **njím tám: / sêla**, trgi, mesta«. Redki so primeri, ko sosednji ikt ni naglašen: »Ozri **se. – Nê? – / Nê!** Naprej v smoto«. Tudi v slovenskem desetercu za 4. zlogom ni stalne meje med besednimi zvezami: »Noč na Celjski / grad že pozna pada« (Aškerc), »vi ste daleč / proč od tega ljudstva«, »Osinela / ustna šepetajo« (Župančič).

Zakaj sta v slovenskem desetercu klitika in jedro na različnih straneh cezure, v shr. desetercu pa ne? Shr. deseterac se poje (melorecitur), do Tita so bili mnogi guslarji nepismeni in zapisana poezija ni vplivala na guslarsko. V govornem jeziku je najmanjša pomenska enota t. i. naglasna enota (= fonetična beseda, tj. polnopomenska beseda plus klitika, ki/če stoji ob njej), v zapisanem pa grafična beseda. V izgovoru se klitika drži polnopomenke bolj tesno, kot pa se med seboj držita dve polnopomenski besedi. Cezura, ki jo včasih spremlja polkadencia, zato ne more priti na sredo NE, ker za guslarja manjše enote od NE pač ni. Drugače je lahko v zapisu; v shr. verzu sicer ne, v slovenskem pa. Ker so Srbi in Hrvatje zelo navajeni ljudskega deseterca (izobraženci se včasih v desetercu celo pogovarjajo ali pišejo; z distanco, seveda), imajo ga v ušesih, se je ta cezura ohranila tudi v književnem verzu. Slovenci pa nimamo te neposredne izkušnje; ker imamo opravka samo s pisano besedo, ne moti, če je cezura med klitiko in jedrom. Z drugimi besedami: *v ustni poeziji je cezura stalna meja med fonetičnimi besedami (= naglasnimi enotami), v pisani pa med grafičnimi besedami*. Lahko bi jima rekli »fonetična« in »grafična« cezura.

V slovenskem desetercu je drugače tudi s sintakso. Meje med povedmi, meje med stavki v zloženih povedih, meje med pristavki in samostojnimi stavčnimi členi (ok. 30 % verzov ima kakšno tako mejo znotraj verza) so ne le na cezuri ampak tudi drugod znotraj verza (skoraj polovica vseh znotrajverzskih skladijskih mej), celo v prvem polverzu: »In zakaj? Ker / nima ure mirne«, »Vnukom bo še / poznim –

tujčev jarem«, »Dragocen je / tovor, strm je klanec« (Aškerc). (Neposredno ob cezuri, tj. za 3. in 5. zlogom, so redke, na predzadnjem zlogu pa jih ni.) Primerov, ko je cezura sredi sintagme ali celo sredi NE, pred njo ali za njo pa je skladijska meja, je precej. Manj je seveda tistih, ko je cezura sredi NE – teh je 3 % (20 v 684 verzih Aškercovih pesmi *Svetopolkova oporoka*, *Tri ptice*, *Čaša opojnosti*, *Solus*, *Stava*: »Glej, in vzpne / se jim kraljevski oče«, »Glejmo, je li / pitje tvoje pravo«, »Eden rojen / je, da gospoduje, Drugi pa, da / prvemu hlapčuje«).⁷

Še podatek za jakost skladijskih mej na cezuri v primerjavi z jakostjo mej na klavzuli: 61 % mej je šibkejših, 32 % enakih in le 7 % močnejših.

Cezura ima v slovenskem trohejskem desetercu torej tele pomembnejše konstante, dominante in tendence (tabela 3).

Konstanta:

- V vseh verzih (100 %) je za 4. zlogom besedna meja.

Dominante:

- 79 % verzov ima za 4. zlogom mejo med naglasnimi enotami.
- 97 % verzov za 3. zlogom nima meje med naglasnimi enotami (zevgma).
- 95 % verzov ima na iktu pred cezuro naglas.

Tendenca:

- Znotrajverzne skladijske meje težijo za 4. zlog; tam je 58 % vseh znotrajverznih skladijskih mej, ki so ponavadi šibkejše od mej na klavzuli.

Sklenimo poglavje o desetercu z vprašanjem, ali se cezura sliši? Poslušalec srbohrvaških epov lahko pri nekaterih verzih zazna rahlo antikadenco. Izvajalec se cezure seveda zaveda, saj jo imajo desetisoči verzov od 16. stoletja do danes. Imajo jo pesmi vseh pevcev, tudi takrat, ko improvizirajo, improvizacije pa je pri tem veliko. Ti donedavna nepismeni pevci so cezuro postavljali po občutku, ne da bi šteli zloge. V poeziji, ki je namenjena tihemu branju, takega slišanja ni, pri piscih pa obstaja pač neki drug občutek za cezuro. Na poslušalčevi/bralčevi strani je občutenje cezure seveda odvisno od kompetence poslušalstva. Naj ponovim, da so slovenski prevodi Njegoševga *Gorskega vijenca* nekako do dvajsetih let 20. stoletja (pojav svobodnega verza, proletarske in ostale netradicionalne poezije) cezuro imeli, poznejši pa ne.

4. Merila brez cezure (brezcezurni trohejski deseterec, jambski enajsterec)

Kakšen je razpored naštetih opazljivk (mej med BE in NE, naglasov, skladijskih mej) v merilih brez stalne medbesedne meje za enim od zlogovnih položajev, torej v merilih brez cezure? Tabela 4 kaže trohejski deseterec brez cezure (Aškercov ep *Primož Trubar*; Pretnar 1997c), tabela 5 in 6 pa jambski enajsterec.

⁷Tu ne bo odveč tole pojasnilo: nizozemski jezikoslovec Jan Kooij, ki uporablja cezuro v pomenu 'pavza, prelom ...', je vprašal, kako vem, da je v teh primerih cezura za 4. zlogom? Pač zato, ker je v pesmih, v katerih se ti verzi nahajajo, v vsakem verzu za 4. zlogom besedna meja, ne glede na to, da so morebitne skladijske meje drugod v verzu. Namen članka je ravno pokazati, da sta »pavza« in cezura različne reči.

4.1 Slovenski trohejski deseterec brez cezure. Brezcezurni deseterec je sploh prva oblika slovenskega T10: brez cezure so namreč prvi prevodi srbskih pesmi v Krajnski čbelici leta 1831. Brez cezure je tudi večina T10 v 20. stoletju. Tabela 4 kaže Aškerčev brezcezurni T10 (Pretnar 1997c), podoben je tudi Pregljev (Pretnar 1997: 277). Kot je pričakovati, se brezcezurni loči od cezurnega po daljših besedah (1,93 zloga proti 1,86 zloga) in NE (2,59 zloga proti 2,45 zloga). Naglašenost drugega ikta je tu manjša (88,9 % vs. 94,7 %), šibkega položaja za njim (4. zlog) pa višja (5,6 % vs. 1,7 %). V vseh primerih pa je drugi ikt po naglašenosti takoj za petim oz. zadnjim. S tem je povezana pogosta, 75-odstotna medbesedna meja za 4. zlogom. Ali je to posledica obremenjenosti drugega ikta (ob dejstvu, da so slovenske večzložne NE večinoma paroksitonične)⁸ ali pa je obremenjenost ikta posledica tendence k cezuri, je vprašanje o kuri in jajcu.

4.2 Slovenski jambski enajsterec nima cezure, kar se da hitro ugotoviti. Prvi verz Prešernovega soneta »O Vrba, srečna draga vas domača« ima sredinske medbesedne meje za 3., 5. in 7. zlogom, naslednji verz »Kjer hiša mojega stoji očeta« za 3., 6. in 8. zlogom, šesti verz »Vse, kar srce si sladkega obeta« pa za 4., 5. in 8. verzom; niti enega položaja ni, kjer bi imeli mejo vsi naštetih verzi. Ali ima verzno merilo cezuro ali ne, lahko torej ugotovimo kmalu potem, ko smo prebrali nekaj verzov.

V jambskem enajstercu zato ni nobene od konstant niti nobene od tendenc, ki sem jih opazil v trohejskem desetercu: tabela 5 kaže razporeditve mej med BE in NE v Prešernovem jambskem enajstercu in v enajstzložnih proznih segmentih pisateljev 19. stol. ter razporeditve skladenjskih mej in naglašenost zlogov v J11 (podatki so Pretnarjevi (1997a, b); analiziral je 1000 do 1500 verzov in proznih segmentov). Morebitna cezura bi bila za 4. ali 5. zlogom, kot je npr. v ruskih oz. srbskih in hrvaških cezurnih J11. Toda meje med BE in NE se ne grupirajo za tema dvema zlogoma niti niso tam najpogostejše. Pogoste so za 3., 5., 7. in seveda zadnjim, 11. zlogom, za sodimi zlogi pa so redke. In sicer zato, ker so v J11 naglašeni parni zlogi in ker je v umetnostni slovenščini največ paroksiton in nenaglašeni enozložnic – medbesedne meje bodo pogostejše ravno za neparnimi zlogi. To velja ne le za verz (tako troheji kot jambi imajo t. i. trohejsko fraziranje⁹), ampak tudi za prozne fragmente. Razporeditev mej med besedami in naglasnimi enotami je v enajstzložnih proznih odlomkih z jambskim ritmom (takih, ki imajo naglas vsaj na enem od sodih zlogov in nobenega na lihah zlogih) enaka kot v verz, v J11 (tabela 5). Ta pojav torej najdemo v verz, in v prozi, medtem ko je cezura izključno verzna lastnost. Nobeno statistično jezikovno pravilo ne more generirati 100-procentne meje za 4. zlogom. Ta meja je pesnikova intenca.¹⁰

⁸ V 634 desetercih iz prve Aškerčeve knjige (bolje bi bilo imeti podatke za prozo) je 79 % večzložnic paroksitoničnih; produkt verjetnosti, da bo na 3. zlogu naglas (0,8889), in verjetnosti, da bo na 4. zlogu klitika ali ponaglasni zlog paroksiton (0,7903), je 0,703; pričakovati je torej najmanj 70,3-odstotno medbesedno mejo in dejanska je tej verjetnosti zelo blizu: 72,2-odstotna.

⁹ To pomeni, da imajo tako jambi kot troheji besedne meje za šibkimi položaji, npr. trohejski deseterec takole: –U/–U/–U/–U/–U, jambski enajsterec pa, sicer manj izrazito, takole: U/–U/–U/–U/–U/–U.

Dalje: če bi bila za 5. zlogom cezura, bi bile za 4. zlogovnim položajem meje med BE, NE ter skladijske meje redkejšje kot drugje, pa niso. Drugi ikt bi bil bolj pogosto naglašen kot ostali ikti, pa ni: med petimi ikti je po naglašenosti celo predzadnji (posledica regresivne disimilacije, tj. pravila, da so, gledano od desne proti levi, neparni ikti pogostejše naglašeni od parnih).

In nenazadnje: skladijske meje se ne grupirajo za kakim izbranim zlogom. Večinoma se nahajajo med 2. in 7. zlogom. Pri Prešernu (Pretnar 1998) so stavčne meje za 3. in 4. zlogom celo pogostejše kot za 5.:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1.5	1.9	5.4	6.4	4.2	3.9	2.5	1.0	1.0	0	77.8

Podobno je s skladnjo pri pesnikih druge polovice 19. stoletja (tabela 5): stavčne meje ter meje med pristavki in razvitimi stavčnimi členi so od 2. do 7. zloga ves čas ok. 5 do 9 odstotne. Za 5. zlogom so komaj opazno pogostejše kot za ostalimi sredinskimi zlogi (za 5. zlogom je 20 % vseh znotrajverznih mej).

4. 3 Od slovenskega se razlikuje **hrvaški jambski enajsterec**. Rezultati (brez skladnje) za Šenoin J11 (2. polovica 19. stol.) so v tabeli 6 (Franičević 1957: 148). Ob enaki naglašenosti 4. zloga (74 %) kot v slovenskem enajstercu je v Šenoinem opazna tendenca (91 odstotna) k cezuri za 5. zlogom. Na splošno je cezura v hrvaškem jambskem enajstercu od 70 do 98 odstotna (Franičević 1957: 144). Opazno je, da za ta, iz zahodne književne poezije prinešeni silabotonični verz tudi zevgma ne velja (meja za 4. zlogom je od 0,4 % do 30 %).¹¹

5. Slovenski in srbohrvaški (trohejski) osmerek

Glede na cezurnost je slovenski trohejski osmerek 19. stoletja vmes med cezurnim trohejskim desetercem in izrazito brezcezurnim jambskim enajstercem – tabela 7. (Slovenski T8 ima tudi cezurno (4+4) varianto.) Meje med besedami in naglasnimi enotami so za 4. zlogom pogostejše kot v proznih segmentih (osemzložnih, z naglasi na vsaj enem od lihih zlogov); krepki položaj pred cezuro je, poleg zadnjega, najkrepkejši; tudi skladijske meje so za 4. zlogom pogostejše kot za ostalimi zlogi. V takih primerih lahko govorimo o tendenci k cezuri.

Drugačen je slovenski zlogovni osmerek iz cerkvene pete pesmi 17. stoletja (tabela 11), ki ima večinoma zgolj tendenco k cezuri. Izjema pa so pesmi, zložene po metrično-melodijskem vzorcu latinske himne *Omni die dic Mariæ* – tabela 8 (njeno verzno-kitično obliko posnema Prešernova *Pod oknam*). Verz je preplet 8- in 7-

¹⁰ S kakšno verjetnostjo se bodo besedne meje pojavljale za šibkimi položaji? V J11 je nenaglašeni enozložnici in večzložnici z naglasom na predzadnjem zlogu 86,2% od vseh besed (verjetnost, da bo poljubna beseda v tem gradivu nenaglašen enozložnica ali paroksitonična večzložnica, je 0,862). Povprečna naglašenost 2., 4., 6., 8 in 10. zloga je 73,5% (verjetnost, da bo poljubni sodi zlog naglašen, je 0,735). Produkt teh verjetnosti je 0,634. V obdelanem gradivu pa so besedne meje za šibkimi položaji povprečno v 66,4 % verzov, torej blizu tej verjetnosti.

¹¹ Ljudski enajsterci so po Franičeviću (1957: 147, 167–176) sestavljeni iz simetričnega osmerca in trizložne NE: 4+4+3 in imajo zato trohejsko inercijo z daktilsko klavzulo, ne jambске.

zložnega verza (8,7,8,7, pozneje imenovan romarski verz), za 4. zlogom ima cezuro, cezurni in klavzulni del se rimata. Tudi slovenski, nemški in angleški prevodi te pesmi imajo v osmercih cezuro za 4. zlogom in notranjo rimo:

Omni die / dic Mariæ mea laudes anima, Eius festa / eius gesta Cole devotissima (Analecta hymnica vol. 50)	Moia dusha / vsak dan skusha Zhast Mariæ speuati. Vse nje djanje, / prasnuuanje, Pohleunu sposhtuatj. (Kalobški rokopis, 1643)
Alle Tage / f ing und f age Lob der Himmel Königin Ihre festa / ihre Gefsta Ehr mein Seel mit muth und Sinn (Bäumker II: 19)	Daily, daily / sing to Mary, Sing, my soul, her praises due. All her feasts, her / actions worship With the heart's devotion true. (http://www.truecatholic.org/marian.htm)

Naglasna podoba 118 osmercev kaže trohejsko tendenco (posledica cezure in jezikovnih dejavnikov), ki pa je precej drugačna od literarnega troheja 19. stoletja: trohejskost literarnega osmerca je v tem, da se izogiba naglašanju neparnih zlogov, trohejskost pétega osmerca 17. stol. pa je zgolj v nadpovprečnem naglašanju lihih položajev. Sedmerci in necezurni osmerci drugih cerkvenih pesmi so sicer striktno silabični: naglašenost zlogov in razporeditev mej med NE in BE je ok. 30 do 40 % oz. ok. 50 %. Podobno naglašenost in razporeditev NE in BE mej namreč najdemo tudi v proznih osemzložnih stavkih (300 stavkov) 16. stoletja (Zupančič 1999) – gl. tabelo 11.

Verz vseh pesmi, ki so se pele po napevu *Omni die dic Mariæ*, pa ima 100 odstotno besedno mejo za 4. zlogom. Naglašanje je rahlo trohejsko, meje med NE pa kažejo veliko bolj izrazito trohejsko fraziranje: za parnimi zlogovnimi položaji so te meje veliko bolj pogoste kot za neparnimi. Na cezuri je njihov delež izredno visok. Tudi zevgma je izrazita – le 6 % in 7 % mej za 3. oz. 7. zlogovnim položajem, čeprav manj kot npr. v shr. desetercu ali poljskih silabičnih merilih (kar pa je v teh jezikih, ki imajo neoksitonični naglas, samoumevno). Tendenca k zevgmi na koncu verza verjetno ni hotena stvar, ampak je bolj kot ne posledica skladijskih in prozodičnih pravil. Enako tendenco namreč najdemo tudi v proznih stavkih (tabela 11). V brezcezurnem osmercu se je tendenca k cezuri do 19. stol. postopno manjšala. Trohejski osmerec 18. stoletja ima za 4. zlogom 80 % do 95 % mejo med BE ter 68 % do 87 % mejo med NE, v 19. stoletju pa 84 % oz. 58 %.

Kakšen pa je srbohrvaški ljudski simetrični osmerec (Franičević 1957: 111 id.)? Rezultati so v tabeli 9. Ker sta polverza kratka, 4-zložna, je njuna naglašenost bolj izrazito trohejska kot v drugem polverzu deseterca; tudi frekvenca NE mej kaže močno trohejsko fraziranje. Cezura ima iste lastnosti kot v desetercu: obvezno mejo med NE, odsotnost NE meje med 3. in 4. zlogom, nenaglašen 4. zlog. Znotrajverzne skladijske meje se pojavljajo samo na cezuri (Vuletić 1984: 160):

znotraj 1. polverza	na cezuri	znotraj 2. polverza	na klavzuli
0.3	16.9	0.5	98.6

6. Slovenski šeststopni jamb ali aleksandrinec – J12(6+6)/13(6+7)

Aleksandrinec je primer verza s skladijsko zelo poudarjeno cezuro, kar je domnevno privedlo do razpada na dva dela. Prevzet iz nemščine je bil v 18. stol. silabotonična zamenjava za heksameter in elegijski distih, pojavlja se predvsem v *Pisanicah* (1779–1781) in je temeljno merilo začetnika slovenske posvetne visoke verzifikacije, Janeza Deva. Ima dve obliki, 12-zložno z moško klavzulo in 13-zložno z žensko klavzulo, obe imata vedno za 6. zlogom mejo med besedami – torej cezuro (oz. medijano). Cezura stoji neposredno za iktom (odtod relativno redko naglašanje tega ikta), kar je nenavadno za slovenska zlogovnonaglasna merila, ki imajo cezuro ponavadi za šibkim položajem. Primer junaškega aleksandrinca:

Stoj Kraync! naskrivaj se / po hribeh, in'dolinah.
Zhlov'k bodi! Bodi mosh! / Ne v'ftrahu per fverinah..
Bodi junak! Zhe ti / nabosh pred rano wej fhal.
Bo JOSHEF tebi njo / zha ftitu sam favefal.

Je izrazito dvodelen (gl. tabelo 10). Za 6. zlogom je ne le cezura, ampak tudi zelo pogosta meja med naglasnimi enotami: 91 %. Šibki položaj na začetku drugega polverza (7. zlog) je nadpovprečno pogosto naglašen – 30 % (tri- do petkrat več kot ostali šibki položaji), skoraj tako pogosto kot prvi zlog v verzu (38 %) – tega v doslej obravnavnih cezurnih merilih nismo opazili. Sicer je za neparnimi zlogi meja med NE rahlo pogostejša kot za parnimi. Iz pogostejše naglašenosti 3. in 9. zloga izhaja v vsakem polverzu neizrazita dvodelnost 3+3, na splošno torej tendenca k štiričleni delitvi 3+3+3+3(4).

Ikt pred cezuro (tj. tretji ikt) je redko naglašen, medtem ko je v T10 ravno nasprotno in sicer zato, ker je cezura v aleksandrincu moška, v desetercu pa ženska. Ker je večina slovenskih večzložnic neoksitonična, se moški izglasi tako na koncu verzov kot pred cezuro pogosto atonirajo; pred cezuro v aleksandrincu: »**Dolíne pískajo / fa njími na ús glás**«; »Tú **smréka víde, ter / fazhné glavó sukáti**«, »Kàr zítre wrénkajo, kàr **débel bás mermrá**« (ikti so tiskani krepko).

Tudi znotrajverzne skladijske meje tendirajo na cezuro (tabela 10). Pogosto pa se zgodi, da skladijske meje cezuro maskirajo, tj. pavza se pojavi tik pred cezuro ali za njo, tj. za 5. ali 7. zlogom (za 5. veliko pogosteje kot za 7.):

»Jeft sem Modriza. Jeft / sama ftaroft sposhujem:« (za 5. zlogom)
»Jeft otrebila sem / vse, kar je blu gerdú« (za 7. zlogom)

Postavljanje skladijske meje za 5. zlog se včasih kombinira celo z enjambe-mentom (na koncu verza šibkejša meja kot znotraj verza):

»Minila je spomlád, v'katiri smo jegráli
S'felénem zvetjam. O! / de be mi ossmukuváli
Tud' limbarjam nabli / njih sramofhlive sneh
Skus marne, skus jegre, skus preperjafne smeh!«

»O sladke ogn! Nam / se bo srze ftopilu
Od tvoje sladnofte. ...«

Skladenjske meje so pogostejše v prvem polverzu kot v drugem; primer za mejo za 8. zlogom, verzne meje so dodatno oslABLJENE z enjambementom:

»Uhu nastavlja se / na tu, kar shima sile
napete ovce pejt, / kar votla smreka cvile«

Meje tik pred koncem verza, kombinirane z enjambementom, so seveda redke:

»Sdej me dobro vemo, / fdej zhutemo, fakaj (za 10. zlogom)
Nam njega Lahene / niso 'thle dat' nafaj.«

Skladenjske meje, tj. meje med stavki (tudi primeri kot »Te, pravejo, te bodo korenaki«), med stavkom in pristavkom (»Tu en dimnekar lep koker en Narzis«) ter meje med medmetom in stavkom (»Fi! Shkoda! de nave she fa te Zesariza.«; »Oha! zakaj be me se tega sramuvale«) so v aleksandrincu (analiziranih je 542 verzov) razporejene tako, da ima tretjina verzov na cezuri skladijsko mejo, kar je ok. 41 % vseh znotrajverzskih skladijskih mej. Ostale so razporejene po vseh zlogovnih položajih, v prvem polverzu pogosteje kot v drugem (razmerje je 5,4 : 1), pred koncem verza pa redko, da pri poslušanju ne pride do mešanja verzskih in skladijskih mej. Tridelnost vsakega polverza je tudi tu opazna: frekvenca skladijskih mej narašča do 3. zloga, za cezuro pa do 9.; takoj za cezuro in pred klavzulo so redke, pred cezuro pa relativno pogoste.

Aleksandrinec je ok. leta 1780 skoraj izginil, istočasno pa se je prvič pojavil jambski šesterec. V slovenski literarni zgodovini se je udomačilo mnenje, da je šesterec nastal iz polstišij aleksandrince (prozodija obeh polstišij tega ne potrjuje). Na možnost razpada dolgega cezurnega verza na dva dela je opozarjal že Žiga Zois konec 18. stoletja: cezura naj bi zato ne imela enakih konstant in tendenc kot klavzula, sicer bi se izenačila s klavzulo in verz bi razpadel (Dluska 1980).

7. Ostala cezurna merila v slovenskem verz

Jambi: nibelunški verz (U–U–U–U / U–U–U–U): meja BE po 7. zlogu 100 %, NE 96 %, skladijska 55 %. V enem najbolj splošnoevropskih meril, jambskem osmercu, najdemo le komaj opazno tendenco k tridelni členitvi 3+2+3 (tj. pogostejše meje za 3. in 5. zlogom, kot recimo v srbohrvaškem in bolgarskem osmercu), cezure za 5. zlogom pa ni. *Troheji*: 8-erec (4+4), 12-erec (6+6), 14-, 15- in 16-erec (8+6, 8+7, 8+8, tj. Prešernove in poprešernovske gazele). *4-stopni daktil in amfibrah*¹² ima cezuro za drugo stopico, tj. za 5. oz. 6. zlogom. Ta verz je knjižna inačica ljudske oblike, ki ji Nemci rečejo Schnaderhüpfel in Ländlervers. Pri Slovencih ima dve varianti: dolgo 4-iktno in kratko 2-iktno. Zato je dvodelnost 4-iktne zelo poudarjena. Tu so rezultati za amfibraški enajsterec (6+5) 18. stoletja: meja BE po 6. zlogu 97 %, NE 90 %, skladijska 34 %, zevgma prekršena v 1.6 % (za NE) in 4,9 % (za BE), naglas na 5. zlogu 97 %.

¹² Za daktil oz. amfibrah uporabljam kot mersko enoto stopico in ne zlog, ker ta verz izhaja iz ustne plesne pesmi, medtem ko jambi in troheji prihajajo vsaj delno iz pisane verzifikacije, tj. latinske srednjeveške.

8. Ali je cezura nujna?

Tu gre za več vprašanj, mdr. ali imajo cezurna merila tudi brezcezurne variante; ali sta T10 brez cezure in tisti s cezuro varianti enega merila ali dve različni merili; kakšne vrste metrična lastnost je cezura. Odgovor je odvisen od tega, kako posamezne nacionalne verzifikacije in posamezna obdobja pojmujejo »metrični vzorec«. Srbskega deseterca ni brez cezure (imamo pa Srbi, Slovaki in Slovenci takega s cezuro za 5. zlogom, t. i. lirskega), cezura je konstantna in nujna lastnost tega verza. Drugače je s slovenskim T10: to, da se shr. deseterec prevaja oz. prilagaja pri Slovencih v cezurni in brezcezurni, nerimani (kot v originalu) in rimani (Aškerčeva *Anka*) T10, kaže, da bi lahko šlo za dve inačici istega verza.¹³ Za podporo mi služi dejstvo, da tako kot osmerek tudi deseterec (pa tudi štiristopični amfibrah in daktil) dopuščata širok razpon od komaj zaznavne tendence k cezuri do konstante (prave cezure). Cezura je v tem primeru nekakšna metrična oz. ritmična lastnost druge stopnje (vendar drugače kot rima, ki ni metrična lastnost).¹⁴ Nasprotno je z Devovim aleksandrincem in dolgim nibelunškim verzom, kjer je cezura vedno prisotna. Če je cezura lastnost, ki jo ima določeno merilo in se po tem loči od merila ali variante, ki te lastnosti nima, potem slučajnih (nenamernih) konstantnih besednih mej, ki v kratkih pesmih nastanejo kot posledica drugih metričnih in jezikovnih pravil, nimamo za cezuro. V naslednji Prešernovih zabavljici, verz je J11/10, je stalna besedna meja za 3. zlogom, vendar to ni cezura, ker tega v kakšni daljši pesmi ne bo:

»Brez cetov teče vir mu Hipokréne,
in esov v pesmah njega najti ni!«
»Zatorej nimajo nobene cene,
zato so pesmi tiste brez soli.«

To je pravzaprav na kratko poskus odgovora na vprašanje, ki ga B. A. Novak postavlja v knjigi *Oblika, ljubezen jezika* (in je bilo spodbuda za ta članek) – »kako je s cezuro v slovenskem verzom«. Merila, ki so iz evropskega repertoarja prišla v slovensko ljudsko in umetno pesem kot cezurna, so ohranila ali tendenco k cezuri ali pa cezuro. Iz shr. ljudske pesmi je prišel trohejski osmerek in deseterec – latinski in nemški osmerek sta namreč brez cezure –, iz slovaškega in poljskega izročila je trohejski dvanajsterec, iz nemškega jambski aleksandrinc in nibelunški verz, os-

¹³ Sicer se v vsaki nacionalni verzifikaciji shr. deseterec pretvarja v različna merila, ne le v eno: pri slovaških romantikih (šturovcih) v rimani in v nerimani silabični deseterec s cezuro (Kochol 1968, 1997), pri Rusih v T10 s cezuro in brez cezure in celo v trinaglasni taktovik, tj. verz s tremi naglasi in precej različnim številom nenaglašanih zlogov med njimi (Puškinove *Pesmi zahodnih Slovanov*; v desetercu so namreč v posameznih verzih največkrat ravno trije frazni naglasi – eden v prvem polverzu, dva v drugem: »Rano rani Turkinja djevojka,/ prije zore i bijela dana,/ na Maricu bijeliti platno./ Do sunca joj bistra voda bila,/ od sunca se voda zamutila,/ udarila mutna i krvava,/ pa pronosi konje i kalpake ...«). Zato zgoj to dejstvo ne dokazuje, da so deseterci s cezuro in brez različna merila.

¹⁴ Metrična lastnost prve stopnje je tista, ki je konstantna in razlikovalna: v pesmi, napisani v jambnem osmercu, bodo imeli vsi verzi osem zlogov in jambski ritem; tu ne bodo pomešani osmerci, enajsterci, deseterci, ki so enkrat jambski, enkrat trohejski, amfibraški ipd. Podobno je s cezuro v južnoslovanski ljudski poeziji: npr. deseterec s cezuro za četrim in deseterec s cezuro za petim zlogom sta različni merili.

merec s cezuro za 5. zlogom («jambski») je splošno evropski, štiristopni daktil in amfibrah sta skupna ljudski pesmi alpskih narodov. Ali z drugimi besedami: v nekaterih merilih v nekaterih obdobjih je cezura nepogrešljiva (aleksandrinec, T8 tipa *Omni die ...*), v nekaterih je možna (T10), nekatera pa so povsem brez cezure (J8).

Povzetek

Cezura je stalna medbesedna meja za vedno istim zlogom v verzu (nekatera cezurna merila, kot trohejski osmerec in deseterec, imajo tudi variante, ki kažejo le tendenco k cezuri). Pogosto sovпада tudi z mejo med naglasnimi enotami, znotraj-verzne skladenjske meje pa so na cezuri pogostejše kot drugod v verzu. Cezura torej ni pavza, kvečjemu nekoliko večja verjetnost, da bo na njej skladenjska meja. Nobena druga konstantna lastnost za cezuro ni obvezna; zevgma pred cezuro, tonska konstanta pred cezuro ipd. so možni, ne pa nujni spremljevalni pojavi, t.j. pojavljajo se v nekaterih cezurnih verznihi vzorcihi nekaterih nacionalnih verzifikacij, ne pa v vseh. Značilnost ne le slovenske cezure je, da za obstoj verza ni nujna (verzni konec ali klavzula pa je – klavzula je edini nujni pogoj vsakega verza). Njene ritmične lastnosti, predvsem konstante, se razlikujejo od ritmičnih lastnosti klavzule: nima stalne meje med naglasnimi enotami, nima stalnega naglasa, skladenjske meje so na cezuri redke, kadar pa se pojavljajo, so večinoma šibkejše kot na koncu verza. Če so lastnosti cezure in klavzule preveč podobne, verz razpade na dva verza: razsvetljenski jambski aleksandrinec in štiristopni amfibrah sta ostala enotna, dokler skladenjska meja na cezuri ni preseгла 35 % do 50 % (manjkajo podatki o razmerju frekvenc in jakosti skladenjskih mej med cezuro in klavzulo, tudi v odvisnosti od strofične zgradbe). Frekvenca skladenjskih mej na cezuri raste z dolžino verza (osmerec, deseterec, aleksandrinec, nibelunški verz). Prevladujoča dolžina stavkov v umetnostni prozi je 6 do 11 zlogov, zato je zelo verjetno, da bodo imeli dolgi verzi na cezuri tudi stavčno mejo. V slovenski verzifikaciji se cezura pojavlja predvsem v silabotoniki, v silabičnem verzu starejše cerkvene pete poezije je omejena na osmerec z notrjno rimo, narejen po vzorcu himne *Omni die dic Marie*. Mesto cezure je večinoma za šibkim položajem in ne za krepkim (izjema je pisaniški aleksandrinec), kar rado sovпада z mejami stopic (nestopične cezure oz. tendence so v jambsem osmercu, nibelunškem verzu in štiristopičnem daktilu; slednji je glede na izvor pač le inačica štiristopičnega amfibraha).

LITERATURA

- Wilhelm BÄUMKER 1886: *Das katholische Deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen. Von den frühesten Zeiten bis gegen Ende siebzehnten Jahrhunderts II*. Freiburg.
- Maria DŁUSKA 1980: *Próba teorii wiersza polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie.
- Marin FRANIČEVIĆ 1957: O nekim problemima našeg ritma. *Rad Jugoslavanske akademije znanosti i umetnosti* 313.
- John M. FOLEY 1990: *Traditional Oral Epic: The Odyssey, Beowulf, and the Serbo-Croatian Return Song*. Berkeley: University of California Press.

- Viktor KOCHOL 1968: Tonizmus a sylabizmus v slovanských prekladových substitúciách srbského desaterca. *Československé přednášky pro VI. mezinárodní zjezd slavistů v Praze*. Praga: Academia.
- Tone PRETNAR 1997 (1969): Šturovski deset'slabičnik a srbsky deseterac. *Verš a preklad verša*. Bratislava: Print-Servis.
- 1997a: Slovenski verz – ritmični slovar. *Iz zgodovine slovenskega verznega oblikovanja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- 1997b: Slovenski verz – skladijska zgradba. *Iz zgodovine slovenskega verznega oblikovanja*.
- 1997c: Aškerčev Primož Trubar. *Iz zgodovine slovenskega verznega oblikovanja*.
- 1998: *Prešeren in Mickiewicz: O slovenskem in poljskem romantičnem verzju*. Ljubljana: Slovenska matica. (Prev. iz poljščine: Niko Jež in Mladen Pavičič.)
- Mirjana STEFANOVIĆ 1992: Struktura srpskohrvatskog asimetričnog deseterca u starijim zapisima (XVI–XVIII stoleće). *Književni rodovi i vrste – teorija i istorija IV*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Kiril TARANOVSKI 1963: O ulozi cezure u srpskohrvatskom stihu. *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Marko TERSEGLAV 1996: *Uskoška pesemska dediščina Bele krajine*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Reuven TSUR 1998: *Poetic Rhythm. Structure and Performance*. Berne: Peter Lang.
- Ivana VULETIĆ 1984: Srpskohrvatski stih. *Śłowiańska metryka porównawcza 2: organizacja składniowa*. Warszawa: Ossolineum.
- Erika Zupančič 1999: *Protestantska proza in osemzložni verz*. Seminarska naloga na ljubljanski slavistiki.

Priloga: Tabele

Kako brati tabele? Prva vrstica označuje zloge oz. zlogovne položaje v metrični shemi, naslednje pa frekvenco naglasov na zlogih in raznih mej za zlogi. Meril sem število naglasov, meje med besedami, naglasnimi enotami in skladijske meje (med stavki, pristavki in samostojnimi stavčnimi členi). Rezultati so v odstotkih, ker gradivo za vsako vrsto verza (za deseterac, za jambski enajsterec idr.) obsega čez 100 verzov; za verzološko analizo je treba vsaj 200 verzov za vsako vrsto (razen pri vrstah, ki so redke in niti ni toliko gradiva), optimalno je ok. 500, ponekod je bilo gradiva 1000 do 1500 verzov.

Okrajšave: BE = grafična beseda, NE = naglasna enota, T8 = trohejski osmerek, T10(4+6) = trohejski deseterac s cezuro za 4. zlogom, J11 = jambski enajsterec.

Tabela 1: Meje med NE za zlogom in naglašenost zlogov v shr. ljudskih desetercih 16.–18. stol. in v zbirki Vuka Karadžića

zlog	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
NE meje	3	32	0,3	100	4	50	25	32	0	100
NE meje	8	37	0	100	5	49	26	38	0	100
naglasni	45	36	53	0,4	71	26	33	40	41	0,02
naglasni	61	34	51	0	79	21	34	38	42	0

Tabela 2: Hrvaški (Mažuraničev) knjižni deseterec (4+6)

zlog	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
naglas	59	23	72	0	60	26	50	10	79	0
NE meje	4,5	49	0	100	3,5	41	11	97	0	100

Tabela 3: Slovenski trohejski deseterec s cezuro (500 oz. 1000 verzov; Aškerc in Cankar)

zlog	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
naglas	68	3	92	4	70	4	63	2	98	0,4
BE meje	48	61	19	100	39	64	52	52	3	100
NE meje	24	45	23	79	25	42	39	49	0	100
skladenjske meje	2,5	1,7	0,8	17,5	0,8	2,9	1,7	2,1	0	95

Tabela 4: Slovenski trohejski deseterec brez cezure (Aškerc):

zlog	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
naglas	58	3	89	6	56	6	69	0	100	0
NE meje	25	36	11	72	17	39	44	42	0	100
BE meje	61	52	19	75	44	56	50	58	0	100
skladenjske meje	5,6	5,6	2,8	13,9	0	8,3	2,8	0	0	50

Tabela 5: Slovenski jambski enajsterec in enajstzložni jambskih prozni segmenti (druga polovica 19. stoletja)

zlog	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
BE meje v prozi	45	38	65	47	58	33	63	47	49	0,2	100
NE meje v prozi	0	16	42	24	40	17	47	28	35	0	100
BE meje v J11	54	38	69	44	68	38	64	49	45	0	100
NE meje v J11	13	23	52	25	54	29	46	38	39	0	100
naglas v J11	13	84	4	71	4	77	5	59	1	99,8	0
skladenjske meje v J11	2	4,9	6,8	7,5	9,0	5,0	5,7	2,4	1,3	0	92,2

Tabela 6: Hrvaški (Šenoin) jambski enajsterec

zlog	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
naglas	26	91	1	74	1	86	5	68	9	90	0
NE meje	18	3	73	7	91	2	65	14	77	0	100

Tabela 7: Slovenski trohejski osmerec in osemzložni trohejski prozni segmenti druge polovice 19. stol.

zlog	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
naglas v T8	56	1	82	1	50	1	99	0
BE meje v prozi	48	60	42	63	49	45	0,4	100
BE meje v T8	44	63	33	84	52	53	3	100
NE meje vprozi	4	33	18	40	28	35	0	100
NE meje v T8	6	41	18	58	26	39	0	100
skladenjske meje v T8	2,3	5,1	5,2	13,0	3,0	1,5	0,1	76,1

Tabela 8: Slovenski cezurni osmerek 17. stoletja (*Omni die dic Mariae*)

zlog	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
naglas	69	19	87	11	47	19	88	11
BE meje	48	67	8	100	56	57	7	100
NE meje	25	56	7	99	19	43	6	96

Tabela 9: Srbohrvaški ljudski simetrični osmerek (4+4)

zlog	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
naglas	62	24	63	0.1	65	38	44	0
NE meje	4	45	0	100	9	37	0	100

Tabela 10: Slovenski aleksandrinec (J12 in J13) 18. stoletja

zlog	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
naglas v J12		78		74		63		77		53		93	
naglas v J13		77		81		49		77		37		100	
NE meje v J12	35	24	59	26	35	93	37	34	56	46	26	100	
NE meje v J13	28	19	57	23	26	89	24	25	49	36	25	0	100
skladenjske meje J12+J13	6,6	6,8	11,1	9,6	6,6	33,9	1,5	2,4	2,6	0,7	0,4	83,2	

Tabela 11: Slovenski zlogovni osmerek (Z8) cerkvene pesmi 18. stoletja in osemzložni odlomki iz proze 16. stoletja

zlog	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
naglas v Z8	52	36	48	36	37	14	86	6
BE meje v Z8	38	63	48	51	59	38	2	100
NE meje v Z8	8	42	40	42	45	31	1,6	100
naglas v prozi	27	39	33	39	30	27	69	13
BE meje v prozi	49	53	52	48	49	36	7	100
NE meje v prozi	2	29	32	37	39	32	5	100

SUMMARY

The caesura is a consistent break between two words that follows the same syllable (some caesura meters, such as octosyllabic or decasyllabic trochees, also have variants that display only a tendency towards caesura). It often coincides with a break between stress units. Syntactic boundaries within a verse fall more often on caesura than on other parts of a verse. Hence a caesura is not a pause, but rather an increased probability for that part of the verse to carry a syntactic boundary. No other constant feature is essential for caesura, e.g., zeugma or tone constant before caesura, etc., are possible, but not obligatory parallel phenomena, i.e., they appear in some verse patterns with caesura of some national versifications, but not in all of them. A typical, not exclusively Slovene, feature of caesura is that it is not essential for a verse (the end of the verse or clausula is-clausula is the only obligatory part of every verse). Its rhythmic features, particularly the constant ones, differ from the rhythmic features of the clausula, i.e., the break between stress units is not consistent, it is not consistently stressed, syntactic boundaries on the caesura are uncommon and, when they do appear, they are usually weaker than the ones on the clausula. If the features of the caesura and the end of a line are too similar, the verse disintegrates into two parts, e.g., the enlightenment iambic alexandrine and four-foot amphibrach remained intact as long as the frequency of syntactic boundary on caesura did not exceed 35 to 50% (there is

a lack of data on the ratio of frequencies and intensities of syntactic boundaries between caesura and clausula, also in relation to strophic structure). The frequency of syntactic boundaries on caesura increases with the length of the verse (octosyllabic, decasyllabic verses, alexandrines, Nibelungen verse). The most common sentence length in literary prose is between 6 and 11 syllables, hence it is very possible, that long verses will have a sentence boundary on caesura. In Slovene versification caesura appears mainly in syllabotonic verse. In syllabic verse of older ecclesiastical poetry intended for singing it is limited to octosyllabic verse with internal rhyme, imitating the hymn »Omni die dic Mariæ.« The position of caesura is mainly after a weak element rather than after a strong one (with the exception of alexandrine in the collection of poetry *Pisanice*), hence it tends to overlap with the foot ending (caesuras within a foot or tendencies toward it can be found in iambic octosyllabic verse, Nibelungen verse, and four-foot dactyl, the latter being only a variety of four-foot amphibrach by its origin).

Slavistična revija (<https://srl.si>) je ponujena pod licenco
[Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_1999_4_4.pdf | DOST. 09/03/25 13.00